

Οι δούλες στην Οδύσσεια και η ευθύνη των πράξεών τους

Εισαγωγή

Στη «Μνηστηροφονία», όπως είναι ο αλεξανδρινός τίτλος της εικοστής δεύτερης ραμωδίας της Οδύσσειας, ο Οδυσσεύς επιδεικνύει απίστευτη σκληρότητα φονεύοντας αλύπητα τους μνηστήρες. Έτσι, όπως παρατηρεί ο Μαρωνίτης στα «Επιλεγόμενα στην Ομηρική Οδύσσεια», ο Οδυσσεύς από *πολύτλας* αντιστρέφεται σε *πολύφονον*, «ιδιότητα που, για ευνόητους λόγους, δεν κωδικοποιήθηκε σε συστατικό του λογότυπο» (Μαρωνίτης 205: 235).

Μετά τον φόνο των μνηστήρων, ωστόσο, υπάρχει ακόμη μία εκκρεμότητα που θα πρέπει να έλθει εις πέρας. Θα πρέπει να τιμωρηθούν και οι άπιστες δούλες. Έτσι ο Οδυσσεύς καλεί την πιστή Ευρύκλεια και της αναθέτει να υποδείξει ποιες από τις δούλες θα πρέπει να τιμωρηθούν (χ 417-425).

ἀλλ' ἄγε μοι σὺ γυναιῖκας ἐνὶ μεγάροισι καταλέξον,
αἳ τέ μ' ἀτιμάζουσι καὶ αἶ νηλεΐτιδές εἰσιν."
τὸν δ' αὖτε προσέειπε φίλη τροφὸς Εὐρύκλεια·
"τοιγὰρ ἐγὼ τοι, τέκνον, ἀληθείην καταλέξω.
πεντήκοντά τοί εἰσιν ἐνὶ μεγάροισι γυναῖκες
δμωαί, τὰς μὲν τ' ἔργα διδάξαμεν ἐργάζεσθαι,
εἰριά τε ξαίνειν καὶ δουλοσύνην ἀνέχεσθαι·
τάων δώδεκα πᾶσαι ἀναιδεῖς ἐπέβησαν,
οὔτ' ἐμὲ τίουσαι οὔτ' αὐτὴν Πηνελόπειαν.

(«Τώρα ωστόσο μέτρα μου του παλατιού τις δούλες,
πόσες και ποιες μας δείχνουν περιφρόνηση, πόσες αθώες έμειναν.»
Αμέσως αποκρίθηκε πιστή τροφός η Ευρύκλεια:
«Γιε μου, σ' εκείνο που ρωτάς θ' ακούσεις όλη την αλήθεια.
Πενήντα είναι μέσα στο παλάτι οι σκλάβες μας γυναίκες,,
που τις εμάθαμε στο μεταξύ να κάνουν του σπιτιού δουλειές,
να ξένουν το μαλλί, υπομονή να δείχνουν στη σκλαβιά τους.
Δώδεκα απ' αυτές φάνηκαν ολωσδιόλου αναίσχυντες, που εμένα
δεν λογάριαζαν, δεν σέβονταν την Πηνελόπη).

Στην πρόταση της Ευρύκλειας να ειδοποιήσει την Πηνελόπη για την επιστροφή του Οδυσσεά, εκείνος απαντά (χ 431-432):

"μή πω τήνδ' ἐπέγειρε· σὺ δ' ἐνθάδε εἰπέ γυναιξίν
ἐλθέμεν, αἳ περ πρόσθεν ἀεικέα μηχανόωντο."

(Όχι, μην την ξυπνάς ακόμη. Καλύτερα πες πρώτα
να κοπιάσουν όσες γυναίκες δούλες ύπουλα φέρθηκαν και πονηρά).

Η Ευρύκλεια τότε φέρνει τις δούλες μπροστά του και ο Οδυσσέας διατάζει τον Τηλέμαχο και τους δύο βοσκούς, τον Εύμαιο και τον Φιλοίτιο, να καθαρίσουν την αίθουσα μαζί με τις άπιστες δούλες. Ύστερα διατάζει (χ 440-445):

αὐτὰρ ἐπὶν δὴ πάντα δόμον κατακοσμήσηθε,
δμῶας ἐξαγαγόντες εὖσταθέος μεγάροιο,
μεσσηγύς τε θόλου καὶ ἀμύμονος ἔρκεος αὐλῆς,
θεινέμεναι ξίφεσιν τανυήκεσιν, εἰς ὃ κε πασέων
ψυχὰς ἐξαφέλησθε καὶ ἐκλελάθωντ' Ἀφροδίτης,
τὴν ἄρ' ὑπὸ μνηστῆρσιν ἔχον μίσητοντό τε λάθρη."

(Και αφού τα πάντα εδώ τα βάλετε σε τάξη,
βγάλτε τις δούλες έξω απ' το καλοχτισμένο μέγαρο
και στην αυλή, στον θόλο ανάμεσα και στον ωραίο μας φράχτη,
τις σφάζετε με τα γυμνά σας κοφτερά σπαθιά, ώσπου καμιά τους
να μη μείνει ζωντανή, για να ξεχάσουν
μια για πάντα τις χαρές της Αφροδίτης, εκείνα τα κρυφά αγκαλιάσματα,
πλαγιάζοντας με τους μνηστήρες).

Στη συνέχεια, οι δούλες με τη βοήθεια του Τηλέμαχου και των δύο βοσκών καθαρίζουν το μέγαρο, αφού μεταφέρουν έξω τα πτώματα των μνηστήρων. Τότε (χ 457-473):

αὐτὰρ ἐπειδὴ πᾶν μέγαρον διεκοσμήσαντο,
δμῶας δ' ἐξαγαγόντες εὖσταθέος μεγάροιο,
μεσσηγύς τε θόλου καὶ ἀμύμονος ἔρκεος αὐλῆς,
εἴλεον ἐν στείνει, ὅθεν οὐ πῶς ἦεν ἀλύξαι.
τοῖσι δὲ Τηλέμαχος πεπνυμένος ἦρχ' ἀγορεύειν·
"μὴ μὲν δὴ καθαρῶ θανάτῳ ἀπὸ θυμὸν ἐλοίμην
τάων, αἶ δὴ ἐμῆ κεφαλῇ κατ' ὄνειδεα χεῦαν
μητέρι θ' ἡμετέρῃ παρὰ τε μνηστῆρσιν ἴαυον."
ὡς ἄρ' ἔφη, καὶ πείσμα νεὸς κυανοπώροιο
κίονος ἐξάψας μεγάλης περιβάλλε θόλοιο,
ὕψος' ἐπεντανύσας, μὴ τις ποσὶν οὐδας ἴκοιτο.
ὡς δ' ὅτ' ἂν ἦ κίχλαι τανυσίπτεροι ἢ πέλειαι
ἔρκει ἐνιπλήξωσι, τό θ' ἐστήκη ἐνὶ θάμνω,
αὐλιν ἐσιέμεναι, στυγερός δ' ὑπεδέξατο κοῖτος,
ὡς αἶ γ' ἐξείης κεφαλὰς ἔχον, ἀμφὶ δὲ πάσαις
δειρῆσι βρόχοι ἦσαν, ὅπως οἴκτιστα θάνοιεν.
ἦσπαιρον δὲ πόδεσσι μίνυνθά περ οὐ τι μάλα δὴν.

(Κι όταν τα πάντα στην καλοστημένη αίθουσα μπήκαν σε τάξη,
τις δούλες σέρνουν, τις πήγαν στην αυλή κι εκεί,
στον θόλο ανάμεσα και στον ωραίο φράχτη, τις στρίμωξαν
στο στένωμα, να μην μπορεί καμιά τους να ξεφύγει.
Οπότε κι ο Τηλέμαχος, με τη δική του γνώση, πρώτος μίλησε:
«Όχι, δεν θα 'θελα μ' έντιμο θάνατο να πάρω την ψυχή τους,

αυτών που μοναχά όνειδος και ντροπή φόρτωσαν στο κεφάλι μας,
εμένα και της μάνας μου, έρωτα κάνοντας με τους μνηστήρες.»
Είπε, κι ευθύς πιάνει χοντρό σχοινί από καράβι κυανόπρωρο,
σε μια ψηλή κολόνα του θόλου το προσδένει, ολόγυρα
το τύλιξε και το τεντώνει όσο μπορούσε πιο ψηλά,
για να μη φτάνουν τα ποδάρια τους στο χώμα.
Πώς τσίχλες μ' ανοιχτές φτερούγες ή άγρια περιστέρια
σε βρόχια μπλέκονται, στημένα μες σε θάμνα, ενώ γυρεύουν
στη φωλιά τους να χωθούν, και ξαφνικά φριχτό το κούρνιασμα
τους βγαίνει, έτσι κι εκείνες στη σειρά κρατούσαν το κεφάλι τους,
με τη θηλιά γύρω από το λαιμό τους περασμένη, να βρουνε
άθλιο θάνατο, καθώς τα πόδια κρεμασμένα σφάδαζαν –
για λίγο όμως, όχι για πολύ).

Τιμωρία και νόμος

Έχουν γραφτεί πολλά για το δίκαιο φόνος των μνηστήρων. Ο φόνος όμως των δουλών που ακολουθεί εκπλήσσει το σύγχρονο αναγνώστη με τη σκληρότητα της τιμωρίας. Γιατί ποιο είναι το έγκλημα που επισύρει τέτοια σκληρή και αναπότρεπτη τιμωρία;

Ρίχνοντας μια ματιά στο σύγχρονο ποινικό δίκαιο διαπιστώνουμε ότι για να θεωρηθεί μια πράξη ως έγκλημα, θα πρέπει να ορίζεται ως τέτοια από γραπτό νόμο. Αν δεν υπάρχει γραπτός νόμος δεν υπάρχει έγκλημα, συνήθως στα λατινικά «*nullum crimen nulla poena sine lege*» (Αλεξιάδης 1989: 74). Επίσης, μια πράξη δεν είναι αντικειμενικά έγκλημα, αλλά ορίζεται ως τέτοιο από τον εκάστοτε νομοθέτη.

Υπήρχε ολωσδιόλου νόμος στον ομηρικό κόσμο; Στη ραψωδία ι της Οδυσσεΐας ο ποιητής μιλώντας για «τη γη των αλαζονικών δίχως θεσμούς Κυκλώπων» αναφέρει μεταξύ άλλων:

«Αυτοί δεν ξέρουν και δεν έχουν αγορές, να παίρνουν αποφάσεις
και να βγάζουν νόμους...»

Ωστόσο, στο συγκεκριμένο χωρίο δεν εφαρμόζεται κάποιος νόμος, αφού ο Οδυσσεΐας παίρνει μόνος του την απόφαση να σκοτωθούν οι δούλες. Ο ποιητής βέβαια είχε προοικονομήσει. Στη ραψωδία τ, ο Οδυσσεΐας μιλώντας στην Ευρύκλεια λέει:

«κι ας ήσουν παραμάννα μου, δεν πρόκειται να μου ξεφύγεις,
όταν τις άλλες δούλες, σε τούτο, το δικό μου το παλάτι,
όλες θα σφάξω με το χέρι μου.»

Η τιμωρία λοιπόν είχε προαποφασιστεί. Ποιο αλήθεια ήταν το έγκλημα; Στους στίχους της ραψωδίας χ αναφέρεται σαν τέτοιο το γεγονός ότι οι δούλες πλάγιαζαν με τους μνηστήρες και ότι δεν σέβονταν την Πηνελόπη και τον Τηλέμαχο. Αλλά είναι αυτή η πράξη αρκετή ώστε να επισύρει ως τιμωρία το θάνατο;

Η σύγχρονη άποψη

Συζήτησα το θέμα με μια φίλη νεαρή νομικό, θέλοντας να ακούσω μια σύγχρονη και ανεπηρέαστη από σχετικά διαβάσματα γνώμη. Αφού με άκουσε προσεκτικά και σκέφτηκε για λίγο, μου απάντησε ότι δύο ήταν οι κύριες σκέψεις που επικρατούσαν στο μυαλό της. Πρώτον, εάν οι γυναίκες ήταν εντάξει στα εργασιακά τους καθήκοντα, τι αφορούσε στους κυρίους τους η ερωτική τους ζωή; Δεύτερον, αν παρόλα αυτά ο Οδυσσέας ήθελε να τις τιμωρήσει, γιατί δεν έλαβε υπόψη του ότι αυτές οι γυναίκες δεν έπαυαν να εκπροσωπούν ένα σημαντικό κεφάλαιο; Γιατί, π.χ. δεν προτίμησε να τις πουλήσει ώστε και να απαλλαγεί από αυτές αλλά και να αποζημιωθεί με κάποιο τρόπο για την υφιστάμενη ζημία;

Ίσως αυτά τα ερωτήματα μας βοηθούν να εικάσουμε όχι τι ήταν αλλά τι δεν ήταν η ομηρική κοινωνία. Σχετικά με το πρώτο ερώτημα, νομίζω ότι η απάντηση είναι ότι βρισκόμαστε πολλούς αιώνες πίσω από την εποχή οiwονδήποτε φεμινιστικών διεκδικήσεων που ασυνείδητα βρίσκονται στο μυαλό της νεαρής νομικού, οι οποίες διαχωρίζουν την ερωτική ζωή της γυναίκας από την παραγωγική της ικανότητα.

Σχετικά με το δεύτερο ερώτημα, η αβασάνιστη απάντηση θα ήταν ότι βρισκόμαστε επίσης πολλούς αιώνες πριν τον καπιταλιστικό κόσμο, επομένως ο Οδυσσέας δεν σκέφτεται με όρους κεφαλαιοκρατικούς. Αυτό όμως ίσως είναι εν μέρει σωστό.

Θα προσπαθήσουμε λοιπόν να διερευνήσουμε το θέμα και να διαπιστώσουμε γιατί οι άπιστες δούλες έπρεπε να πληρώσουν με το ακριβό τίμημα της ζωής τους. Για να το κάνουμε, θα εξετάσουμε πρώτα τον ομηρικό όρο «*δμωή*», που είναι η πρωτότυπη λέξη για τη δούλη στον Όμηρο.

Δμωή και δούλη

Στο πολύ ενδιαφέρον άρθρο του «*'Servile Status' in the Sources for Early Greek History*» ο Walter Beringer (1982) διερευνά τη σχέση της λέξης δούλα ανάμεσα στον ρεαλιστικό και ποιητικό κόσμο. Υποστηρίζει ότι η διχοτομία του αρχαίου ελληνικού κόσμου σε ελεύθερους και μη ελεύθερους-δούλους, όπως ορίστηκε από τη ρωμαϊκή νομοθεσία, «*omnes homines aut liberi sunt aut servi*», είναι απλουστευτική και δεν αντιπροσωπεύει την ομηρική κοινωνική πραγματικότητα. Αναρωτιέται τι άραγε σήμαινε να είσαι ελεύθερος ή ανελεύθερος στα χρόνια της Γραμμικής Γραφής Β και του Ομηρικού κόσμου. Αναφέρει ότι στις πινακίδες της Πύλου και της Κνωσού υπάρχουν οι λέξεις *do-e-ro* (δούλος) και *do-e-ra* (δούλα), καθώς επίσης και στον Όμηρο, αν και εξαιρετικά σπάνια, συναντάμε τις λέξεις *δούλος/δούλιος* σε αντίθεση με τη λέξη *ελεύθερος*.

Επισημαίνει, ωστόσο, κάνοντας αναφορά και σε σχετική θέση του Finley, ότι τα όρια μεταξύ ελεύθερου και μη ελεύθερου-δούλου θα πρέπει να ήταν σε αρκετές περιπτώσεις ασαφή από την άποψη της κοινωνικής και οικονομικής τάξης. Υποστηρίζει ότι οι ομηρικές κοινότητες όπως αντικατοπτρίζονται στα ομηρικά παλάτια δεν είναι σε καμία περίπτωση πόλεις, και εκεί όπου δεν υπάρχει η έννοια της πόλης δεν υπάρχει ούτε η έννοια του ελεύθερου πολίτη. (Η πόλις ορίζεται ως κοινότητα ανθρώπων που διαμένουν σε συγκεκριμένο χώρο και διοικούνται σύμφωνα με συγκεκριμένους και κατάλληλους για την κοινότητα νόμους). Εδώ, αφού όλη η δύναμη ανήκει στους αριστοκράτες, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε αυτούς ως πολίτες, άρα ελεύθερους. Ωστόσο, από αυτό το καθεστώς ελευθερίας δεν θα έπρεπε να αποκλείσουμε και τους συγκατοίκους, δηλ. τη σύζυγο (άλοχος), τα παιδιά (τέκνα) και όλο το εξαρτημένο προσωπικό. Με άλλα λόγια ελεύθεροι είναι όλοι όσοι ανήκουν στην κοινότητα ενός αγροκτήματος και ζουν σύμφωνα με το δικό τους

εθιμικό δίκαιο, χωρίς να υπόκεινται σε κάποια εξωτερική εχθρική δύναμη και βούληση.

Όσον αφορά στις δώδεκα δούλες ο Beringer επισημαίνει ότι αυτές παντού στο ομηρικό κείμενο αναφέρονται ως «δμωαί», κάτι που είχε σημειώσει ήδη ο Ευστάθιος «μηδέ ποτε λέγειν τον ποιητήν δούλας τας θεραπαίνας αλλά δμωάς ή δμωϊδας» (Beringer, σελ. 17, υποσημείωση 16). Οι λεξικογράφοι απέδωσαν με ευκολία τον όρο δμωή με τη λέξη δούλη ή ενίοτε με τη λέξη θεράπαινα.

Στο Λεξικόν Ομηρικόν του Ι. Πανταζίδου στο λήμμα «δμωή» διαβάζουμε: «ποι. (δαμάω), κυρ. η δεδαμασμένη, όθεν αιχμάλωτος, ελευθέρα δηλ. γεγεννημένη, κατά δε τον νόμον του πολέμου εις δουλείαν περιελθούσα (διάφορος άρα της δούλης), έπειτα εν γένει δούλη, θεράπαινα , υπηρέτρια κλπ.».

Ο Beringer, στην προσπάθειά του να διαφωτίσει τους δύο όρους, υποστηρίζει αντιθέτως ότι ο δούλος εξαρτάται από έναν ξένο και πανίσχυρο βασιλιά μπροστά στον οποίον δεν έχει κανένα δικαίωμα αφού η εξάρτησή του ξεκίνησε ως μια άνευ όρων παράδοση ύστερα από μια πολεμική σύγκρουση. Έτσι, π.χ. αναφέρεται στην Ιλιάδα το δούλιον ήμαρ ως η μέρα κατά την οποία η Ανδρομάχη μετά το φόνο του Έκτορα και την καταστροφή της Τροίας θα γίνει η δούλη του Νεοπτόλεμου. Αντιθέτως, η δμωή εξαρτάται από έναν κύριο με τον οποίο την ενώνει μια «φεουδαρχική» σχέση αμοιβαίων δικαιωμάτων και καθηκόντων. Επομένως, δεν είναι άνευ δικαιωμάτων μπροστά σε αυτόν τον κύριο, ο οποίος επίσης δεσμεύεται από συγκεκριμένες υποχρεώσεις προς τα κοινωνικώς κατώτερα μέλη της περιοχής του.

Δεν είναι λοιπόν τυχαίο, κατά τον Beringer, ότι οι δμωαί πουθενά μέσα στα έπη δεν αναφέρονται να μοιράζονται το κρεβάτι του κυρίου τους, και είναι χαρακτηριστικά τα λόγια που λέει η Ευρύκλεια στη ραψωδία χ (426-427):

Τηλέμαχος δὲ νέον μὲν ἀέξετο, οὐδέ ἐ μήτηρ
σημαίνειν εἶασκεν ἐπὶ δμωῆσι γυναιξίν.

(Στο μεταξύ ο Τηλέμαχος έγινε άντρας πια, κι η μάνα του δεν άφηνε να 'χει με δούλες πάρε δώσε, κάνοντας το κουμάντο).

Αντιθέτως, ο κύριος ή παντρεύεται μια γυναίκα και την έχει επίσημη σύζυγο ή, αν είναι δούλη, συνήθως αλλόφυλη, κοιμάται μαζί της και μπορεί να αποκτήσει μαζί της και νόθα παιδιά. Αυτή είναι και η περίπτωση του Μενέλαου, όπως αναφέρεται στη ραψωδία δ (10-13), όπου και στο αρχαίο κείμενο χρησιμοποιείται η λέξη δούλη :

υἱέι δὲ Σπάρτηθεν Ἀλέκτορος ἤγετο κούρην,
ὅς οἱ τηλύγετος γένετο κρατερός Μεγαπένθης
ἐκ δούλης·

«Στο γιο του πάλι έφερε κορίτσι από τη Σπάρτη, του Αλέκτορα την κόρη, σ' αυτόν που του γεννήθηκε στερονός, ο Μεγαπένθης σφριγηλός, από μια δούλη.....»

Συνοψίζοντας, ο Beringer υποστηρίζει ότι οι δμωαί, μην ανήκοντας στην αριστοκρατία αλλά ούτε και σε αλλόφυλους υποδουλωμένους πληθυσμούς, βρίσκονταν σε μία ενδιάμεση κατάσταση εξάρτησης και διαχωρίζονταν μέσα από

«κοινωνικούς μηχανισμούς εθίμων, άγραφων νόμων και του μονοπωλίου στη διοικητική και θρησκευτική τεχνογνωσία...» (Beringer: 31).

Ας δούμε τώρα σε τι έφταιξαν οι δούλες.

A. Τιμή

Μια κατηγορία για τις δούλες είναι ότι δεν σέβονται, δεν αποδίδουν τιμή, στον Τηλέμαχο και την Πηνελόπη.

Το ρήμα *τίω* στον Όμηρο, το οποίο ισοδυναμεί με το ρήμα *τιμώ*, έχει διπλή σημασία: αφενός σημαίνει «εκτιμώ, θεωρώ αντάξιον, εκτιμώ αντί» με υλική σημασία, αφετέρου, μεταφορικά «τιμώ, εκτιμώ, θεωρώ κάποιον αξιότιμο». Στον ομηρικό κόσμο αυτές οι δύο έννοιες είναι στενά συνδεδεμένες, αφού τα υλικά αγαθά των ηγεμόνων τους εξασφαλίζουν κύρος και σεβασμό εκ μέρους των πολλών. Η υπεράσπιση λοιπόν της τιμής είναι πρωταρχικό καθήκον του κάθε ήρωα αφού έτσι διασώζει τα υλικά αγαθά του μαζί με το κύρος και τη φήμη του. Έτσι γίνεται κατανοητή και η σημασία της ανταλλαγής δώρων με τα οποία εκφράζεται η «εκτίμηση» μεταξύ αυτών που ανταλλάσσουν τα δώρα, με τα οποία αποτιμάται το κύρος του κάθε δωρολήπτη.

Με την ίδια λογική η αποκατάσταση της τιμής κάποιου επιβάλλει την καταβολή υλικής αποζημίωσης ή την εκδίκηση (τιμή και στις δύο περιπτώσεις). Η *τιμή* με την έννοια της υλικής αποζημίωσης, της πληρωμής, ονομάζεται και *ποινή*, ενώ η εκδίκηση είναι η *τίσις*, η οποία υπερβαίνει κατά πολύ τη βλάβη που έχει προξενηθεί. Το μέσον για να υλοποιηθεί η *ποινή*, είναι συχνά τα *άποινα*, δηλ. υλικά αγαθά που προσφέρονται ως λύτρα. Βέβαια, υπάρχει μια σημαντική διαφορά. Με την *ποινή* ικανοποιείται πλήρως αυτός που υπέστη τη ζημία, ενώ με τα *άποινα* απλώς αποζημιώνεται (Μαρωνίτης και Πόλκας 2007). Για αυτό και τα *άποινα* δεν γίνονται πάντα δεκτά. Έτσι, όταν ο Ευρύμαχος προτείνει στον Οδυσσέα πολύτιμα δώρα για να μαλακώσει την οργή του, ο Οδυσσέας απαντά περιφρονητικά ότι όσα και να του δώσουν δεν θα τον σταματήσουν από τον φόνο τους. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν γιατί η πώληση των δουλών για χρηματικό ποσό, που πρότεινε η νεαρή νομικός, είναι ένα ανύπαρκτο σενάριο στο μυαλό του ήρωα και του ποιητή.

B. Καθήκον και ευθύνη

Μία ακόμη από τις παραβάσεις που έκαναν οι δούλες είναι ότι φέρθηκαν ύπουλα και πονηρά και όχι όπως άρμοζε στο καθήκον τους.

Η έννοια του καθήκοντος είναι αμφιλεγόμενη όσον αφορά τους αρχαίους Έλληνες. Ο Bernard Williams (2014) αναφέρει ότι οι υπέρμαχοι του προοδευτισμού από τους ομηρικούς μελετητές υποστηρίζουν ότι το καθήκον, με τη νεωτερική αφηρημένη έννοια, είναι κατά βάση άγνωστο στους αρχαίους και ιδιαίτερα στους αρχαίους Έλληνες. Ο ίδιος στέκεται κριτικά απέναντι στην άποψη ότι η καντιανή θέση, σύμφωνα με την οποία το καθήκον και η ευθύνη αποτελούν κεντρικές έννοιες της ηθικής, ήταν παντελώς ξένη για τους αρχαίους, και υποστηρίζει ότι, όσο κι αν διέφερε ή έννοια του καθήκοντος στην αρχαϊκή εποχή, οι άνθρωποι έπαιρναν αποφάσεις για τον εαυτό τους, δηλ. είχαν βούληση. Επομένως, οι δούλες, άσχετα με την ηθικότητα της στάσης τους, ήταν υπεύθυνες για τη συμπεριφορά τους.

Βέβαια, δεν θα έπρεπε να παραβλέψουμε και την ευθύνη αυτού που προκαλεί κάποια συμπεριφορά. Σε αυτήν την περίπτωση π.χ. ένα κομμάτι ευθύνης θα μπορούσε να επιρριφθεί στον Οδυσσέα. Μολονότι η Ιθάκη είναι ένας χώρος «με διασαλευμένη, εξαιτίας των μνηστήρων, την ηθική και πολιτική του τάξη»

(Μαρωνίτης και Πόλκας 2007: 42) δεν θα έπρεπε ίσως να παραβλεφθεί ότι ο Οδυσσεύς με την απουσία του προκάλεσε αυτήν την έκρυθμη κατάσταση. Ακόμη και στην Πηνελόπη θα μπορούσε να αποδοθεί μέρος της ευθύνης, αφού επιτρέπει την παρουσία των μνηστήρων. Σε κανονικές συνθήκες οι δούλες δεν θα φέρονταν έτσι. Ο αντίλογος ωστόσο σε αυτήν τη θέση θα μπορούσε να είναι ότι και σε αυτές τις συνθήκες υπήρξαν δούλες που έμειναν πιστές, και μάλιστα οι περισσότερες.

Ίσως με την έννοια του καθήκοντος συνδέεται και η έννοια της αρετής, η οποία ορίζεται ως «οτιδήποτε ταιριάζει η ανήκει στον ρόλο που προορίζεται να εκτελέσει ένας ήρωας (ή ζώο ή πράγμα) σε μια δεδομένη περίπτωση» (Μαρωνίτης και Πόλκας, Αρχαϊκή επική ποίηση, 2007: 194). Η αρετή του δούλου είναι η αφοσίωση στον κύριό του. Με το να χάσουν οι δούλες την πίστη τους στον Οδυσσεύα και την Πηνελόπη έχασαν την αρετή τους, δηλ. έγιναν κακές.

Γ. Αιδώς

Οι δούλες κατηγορούνται ακόμη από τον Τηλέμαχο ως αναίσχυντες. Έχει υποστηριχθεί ότι η ομηρική κοινωνία ήταν ένας πολιτισμός της αιδούς. Ο Williams (2014) προσπαθώντας να ορίσει το περιεχόμενο της ίδιας της έννοιας της ντροπής, εκθέτει διάφορες σημασιολογικές αποχρώσεις.

Αιδώς και ακρασία

Μία από αυτές εμφανίζεται σε σεξουαλικό πλαίσιο, π.χ. η λέξη αιδοία (γεννητικό όργανο) είναι παράγωγο της αιδούς. Η κύρια κατηγορία για τις δούλες είναι ότι πλαγιάζουν με τους μνηστήρες και υπάρχουν αρκετές σχετικές αναφορές. Έτσι, στη ραψωδία σ (320 – 326), όταν ο Οδυσσεύς-ζητιάνος προτείνει στις δούλες να πάνε στο δώμα,

ὡς ἔφαθ', αἰ δ' ἐγέλασαν, ἐς ἀλλήλας δὲ ἴδοντο.
τὸν δ' αἰσχρῶς ἐνένιπε Μελανθῶ καλλιπάρηος,
τὴν Δολίος μὲν ἔτικτε, κόμισσε δὲ Πηνελόπεια,
παῖδα δὲ ὡς ἀτίταλλε, δίδου δ' ἄρ' ἀθύρματα θυμῶ·
ἀλλ' οὐδ' ὡς ἔχε πένθος ἐνὶ φρεσὶ Πηνελοπείης,
ἀλλ' ἢ γ' Εὐρυμάχῳ μισγέσκετο καὶ φιλέεσκεν.

«...εκείνες όμως, η μια κοιτάζοντας την άλλη, γέλασαν ειρωνικά. Οπότε η Μελανθῶ, ωραία στην όψη, προκαλούσε με λόγια πρόστυχα τον Οδυσσεύα-ήταν η κόρη του Δολίου, η ίδια η Πηνελόπη την ανάθρεψε, λες κι ήτανε παιδί δικό της, της χάριζε παιχνίδια να τα χαίρεται, εκείνη όμως αποδείχτηκε αναίσθητη στον πόνο και στα βάσανα της Πηνελόπης, έγινε ερωμένη του Ευρυμάχου, έσμιγε μαζί του στο κρεβάτι».

Βλέπουμε εδώ ότι το σφάλμα της Μελανθῶς, μολονότι αρχίζει ως αχαριστία, καταλήγει στην ερωτική σχέση της με τον Ευρύμαχο, δηλ. στη λαγνεία. Η λαγνεία είναι μία μορφή ακρασίας. Η ακρασία, αριστοτελικός όρος, μεταφράζεται ως «αδυναμία βούλησης» ή ως «ακράτεια». Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (Williams 2014: 76, 261) «ο *ακρατής* γνωρίζει ότι αυτό που κάνει είναι κακό, αλλά το κάνει από

πάθος, ο *εγκρατής* γνωρίζοντας ότι οι εν λόγω επιθυμίες είναι κακές, δεν τις ακολουθεί, εξαιτίας της λογικής». Ο Williams επιχειρώντας να συγκρίνει τον αρχαίο με τον σύγχρονο κόσμο και διαχωρίζοντας τα ψυχολογικά από τα ηθικά κίνητρα, αναφέρει ότι και σήμερα η *ακρασία* ορίζεται ως «νίκη του βραχυπρόθεσμου επί του μακροπρόθεσμου ή ως ήττα των πραγμάτων με τα οποία ταυτίζεται κάποιος από εκείνα με τα οποία ταυτίζεται λιγότερο». Ωστόσο επισημαίνει ότι ένα επεισόδιο *ακρασίας* ενδέχεται να εξαρτάται από μεταγενέστερες εκτιμήσεις και αναφέρει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Κάποιος παντρεμένος, μολονότι έχει αποφασίσει να εγκαταλείψει την ερωμένη του, υποκύπτει και συνευρίσκεται και πάλι μαζί της. Το αν αυτό θα θεωρηθεί ακρατικό επεισόδιο εξαρτάται από την έκβαση της σχέσης. Τι σημαίνει αυτό για τη δική μας περίπτωση; Εάν οι μνηστήρες είχαν υπερισχύσει του Οδυσσέα, οι «άπιστες» δούλες δε θα είχαν υποστεί καμία βλαπτική συνέπεια. Τώρα, όμως, τιμωρούνται λόγω της εθελούσιας συνεύρεσης με τους μνηστήρες.

Το κατά πόσον βέβαια αυτή η ερωτική πράξη είναι εθελούσια από μέρους των γυναικών δεν είναι απόλυτο. Στη ραψωδία π (105-109) παραδείγματος χάριν μιλώντας ο Οδυσσέας-ζητιάνος στον Τηλέμαχο λέει:

εἰ δ' αὖ με πληθυῖ δαμασαίατο μοῦνον ἐόντα,
βουλοίμην κ' ἐν ἔμοῖσι κατακτάμενος μεγάροισι
τεθνάμεν ἢ τάδε γ' αἰὲν ἀεικέα ἔργ' ὄρασθαι,
ξείνους τε στυφελίζομένους δμῳάς τε γυναῖκας
ῥυστάζοντας ἀεικελίως κατὰ δώματα καλά,

(Αν πάλι, έναν εμένα, οι πολλοί με δάμαζαν,
καλύτερα μες στο παλάτι μου νεκρός να πέσω χτυπημένος,
παρά να βλέπουν συνεχώς τα μάτια μου τα ανόσια έργα τους,
ξένους να τους προπηλακίζουν, δούλες γυναίκες να τις σέρνουν άσχημα
σ' ωραία δώματα).

Μάλλον πρόκειται για κάποια από τις αντιφάσεις που συναντάμε στον Όμηρο.

Αιδώς και ύβρις

Μία ακόμη σημασιολογική απόχρωση της αιδούς είναι ο φόβος της ντροπής, όταν δηλ. σκεφτόμαστε τι θα πουν οι άλλοι για τις πράξεις μας, δηλ. η έννοια της υπόληψης/του φιλότιμου. Οι δούλες φέρονται ανάρμοστα και αγνοούν την Πηνελόπη και τον Τηλέμαχο ή ακόμη και τον απόντα Οδυσσέα, δηλ. διαπράττουν *ύβριν* (ἀεικέα μηχανόωντο, ἀεικείη: κακή μεταχείριση, ύβρις). Η ύβρις συχνά περιλαμβάνει, όπως στην περίπτωσή μας, την αδιαντροπιά (*ἀναιδείη*), και ο αδιάντροπος χαρακτηρίζεται *ἀναιδής*. Υπενθυμίζω τον στίχο «τάων δώδεκα πᾶσαι ἀναιδείης ἐπέβησαν» .

Αιδώς και φόβος

Ακόμη συχνά η αιδώς συνδέεται με τον φόβο. Έτσι π.χ. στη ραψωδία ρ (185-188), ο Εύμαιος εξηγεί στον Οδυσσέα γιατί τον παίρνει μαζί του και δεν τον αφήνει στην καλύβα από τον φόβο του Τηλέμαχου:

ξείν', ἐπεὶ ἄρ δὴ ἔπειτα πόλινδ' ἴεναί μενεαίνεις
σήμερον, ὡς ἐπέτελλεν ἄναξ ἐμός--ἦ σ' ἂν ἐγὼ γε
αὐτοῦ βουλοίμην σταθμῶν ῥυτῆρα λιπέσθαι·
ἀλλὰ τὸν αἰδέομαι καὶ δεΐδια, μή μοι ὀπίσσω

νεικείη· χαλεπαὶ δέ τ' ἀνάκτων εἰσὶν ὀμοκλαί

(Ξένη, αφού το αποφασίζεις σήμερα να πας στην πόλη – θα 'θελα εδώ να σε κρατήσω εγώ, στη μάντρα φύλακα, αλλά εκείνον σέβομαι και τον φοβάμαι, μήπως θυμώσει και με ταπεινώσει – είναι βαριές, το ξέρεις, των κυρίων οι φωνές).

Οι δούλες ξεπέρασαν και αυτό το όριο, του φόβου απέναντι στους κυρίους τους. Έτσι η Πηνελόπη, απευθυνόμενη στην Μελανθώ, της λέει (τ 91-92):

"πάντως, θαρσαλέη, κύον ἀδεές, οὐ τί με λήθεις
ἔρδουσα μέγα ἔργον, ὃ σῆ κεφαλῇ ἀναμάξεις·

(Α, όχι, ξιπασμένη, σκύλα ξεδιάντροπη, το βλέπω το μεγάλο ανοσιούργημά σου, που σίγουρα μια μέρα θα πέσει στο κεφάλι σου).

Η Μελανθώ δεν φοβάται την κυρία της, και αυτό η Πηνελόπη το προσλαμβάνει όχι απλώς ως προσβολή αλλά ως μεγάλο ανοσιούργημα.

Αιδώς και ἔλεος

Το ανοσιούργημα της Μελανθώς είναι η άσχημη συμπεριφορά της προς τον ξένο/ζητιάνο/Οδυσσέα, λίγο πριν τη μαλώσει η Πηνελόπη (τ 65-69):

ξείν', ἔτι καὶ νῦν ἐνθάδ' ἀνιήσεις διὰ νύκτα
δινεύων κατὰ οἶκον, ὀπιπεύσεις δὲ γυναῖκας;
ἀλλ' ἔξελθε θύραζε, τάλαν, καὶ δαιτὸς ὄνησο·
ἢ τάχα καὶ δαλῶ βεβλημένος εἶσθα θύραζε.

(Ξένη, για πόσο ακόμη εδώ θα μας φορτώνεσαι; Θα τριγυρνάς όλη τη νύχτα και θα χαζεύεις τις γυναίκες μες στο σπίτι; Έξω από δω, αλιτήριε, σου φτάνει που ντερλίκωσες. Αλλιώς θα πάρω ένα δαυλί, και τότε θα βρεθείς ξυλοδαρμένος πια στο δρόμο).

Επομένως, η Μελανθώ διαπράττει ανόσια πράξη αφού παραβαίνει το ιερό έθιμο της φιλοξενίας και φέρεται ανελέητα στον ξένο. Ο έλεος, όπως και η συμπάθεια και ο οίκτος, είναι αισθήματα με τα οποία συνδέεται η αιδώς προς τους κατώτερους, ενώ με τους ανωτέρους συνδέεται η αιδώς με αισθήματα όπως ο θαυμασμός ή ο σεβασμός. Η *αιδώς* εκφράζεται προς αυτούς που βρίσκονται σε ανίσχυρη θέση, όπως οι ξένοι και οι ικέτες, και «αποτρέπει τον ισχυρό (οικοδεσπότη ή ικετευόμενο) από το να βλάψει τον ανυπεράσπιστο (ξένο ή ικέτη του)» (Μαρωνίτης και Πόλκας 2007:205-206) ενώ ο *έλεος* προκαλεί ενσυναίσθηση, βάζει δηλ. τον ισχυρό να μπει στη θέση του άλλου και να αισθανθεί τα βάσανα του σαν δικά του. Έτσι ό,τι προσφέρει ο οικοδεσπότης στον ξένο, φαγητό, δώρα κλπ., βοηθούν να συγκλίνουν οι δυο τους και να αναπτυχθεί μια μορφή *φιλότητος*. Οι άπιστες δούλες, μαζί με τους αλαζόνες μνηστήρες, παρέβησαν και αυτόν τον ηθικό νόμο.

Δ. Νέμεσις

Στον Όμηρο, η αντίδραση απέναντι σε αυτόν που κάνει κάτι χωρίς να εμποδίζεται από το αίσθημα της ντροπής είναι η *νέμεσις*, που μπορεί να κυμαίνεται από την ταραχή και την περιφρόνηση μέχρι την οργή και την αγανάκτηση. Η *αιδώς* και η *νέμεσις* είναι λοιπόν «ανακλαστικό ζεύγος» (Williams 2014: 125) και όταν ο Αχιλλέας περιγράφεται ως *αἰδοῖος νεμεσητός* σημαίνει «εύθικτος όταν προσβάλλεται η τιμή του από πράξεις άλλων που η δική τους ντροπή θα έπρεπε να τους είχε εμποδίσει να διαπράξουν». Οι άνθρωποι έχουν ταυτόχρονα συναίσθηση της δικής τους τιμής και της τιμής των άλλων και αυτό βοηθάει στο να δημιουργούνται δεσμοί μεταξύ των ανθρώπων σε μια κοινότητα συναισθημάτων. Οι μνηστήρες ήταν *αναιδείς*, το ίδιο και οι δούλες, ώστε φυσιολογικά προκαλούν την οργή, την νέμεσιν, του Οδυσσέα και της Πηνελόπης.

Ε. Ενοχή και συγγνώμη

Ένα ερώτημα που θα μπορούσε να τεθεί είναι κατά πόσον ο Οδυσσέας, παρόλες τις ατασθαλίες τους, θα μπορούσε να συγχωρήσει τις δούλες. Ο Williams (2014) και πάλι αναφέρει ότι η ιδέα της επανόρθωσης είναι σημαντική στον Όμηρο και διερευνά την έννοια της συγχώρεσης, η οποία όμως συνδέεται περισσότερο με την ενοχή και λιγότερο με την ντροπή. Στην προσπάθειά του να αντιδιαστείλει τις δύο έννοιες οδηγείται και πάλι στην ηθική. Η ιδέα της ντροπής συνδέεται με τον ενδεχόμενο εξευτελισμό μας σε περίπτωση που δεν επιδείξαμε αρκετή μεγαλοψυχία ή πονηριά, ενώ η ενοχή συνδέεται με την ηθικότητα. Βεβαίως, μπορούμε να νιώθουμε ενοχή και ντροπή για την ίδια πράξη. Έτσι οι δούλες θα έπρεπε να νιώθουν ντροπή και ενοχή, επειδή και δεν φέρθηκαν σωστά και πρόδωσαν τους κυρίους τους. Η ενοχή εξάλλου υπάρχει ακόμη και για ακούσια πράξη, δηλ. στη συγκεκριμένη περίπτωση οι δούλες θα μπορούσαν να νιώθουν ενοχή, ακόμη και αν αναγκάστηκαν να κοιμηθούν με τους μνηστήρες και δεν το έκαναν με τη θέλησή τους.

Οι δούλες όμως δεν αισθάνονταν ούτε ντροπή, αλλά ούτε και ενοχή, και επομένως δεν έχουν καν το δικαίωμα να εκλιπαρήσουν για συγγνώμη. Έχουν την ευθύνη των πράξεών τους, αφού θα τιμωρηθούν *σφῆσιν ἀτασθαλίησιν*. Και, εννοείται, ως δούλες δεν έχουν το δικαίωμα της απολογίας, ώστε ενδεχομένως να επικαλεσθούν την Άτη ή να προβάλουν την αρχή της «διπλής υπευθυνότητας», ότι δηλ. κάποιος θεός τις παρακίνησε να συμπεριφερθούν έτσι, και να κριθούν επιεικώς.

ΣΤ. Θέμις και δίκη

Στον ομηρικό κόσμο δεν υπάρχουν γραπτοί κανόνες δικαίου, αλλά όλα τα ρυθμίζουν η *θέμις* και η *δίκη*, δύο λέξεις με παραπλήσια σημασία. Η *θέμις* αναφέρεται στις πατροπαράδοτες συνήθειες που θεωρούνται απαραβίαστες στο πέρασμα του χρόνου (Μαρωνίτης και Πόλκας 2007). Έτσι π.χ. είναι δίκαιο (*θέμις ἐστίν*) να υπάρχουν φιλικές σχέσεις ανάμεσα στα μέλη μιας οικογένειας, να προσφέρεται στους ξένους φιλοξενία κλπ. Στη ραψωδία ρ 363 οι μνηστήρες χαρακτηρίζονται ως *ἀθέμιστοι*, είναι δηλ. άδικοι και υβριστές. Ο ίδιος χαρακτηρισμός θα ταίριαζε και στις δούλες. Επομένως, ο Οδυσσέας με την απόφαση που παίρνει, την *δίκην*, τιμωρεί τις δούλες με σκοπό να διαφυλάξει την ειρήνη στο εσωτερικό της κοινότητας και τα αριστοκρατικά πρότυπα ζωής, δηλ. να διαφυλάξει τον οίκο του.

Διάσωση του οίκου

Στο άρθρο του « Social Order in the Odyssey» ο John Halverson (1985), εκκινώντας από την τριπλή παραδοχή ότι στην Οδύσσεια η έννοια της κοινωνικής τάξης, το ζήτημα της βασιλείας με την έννοια της πραγματικής μοναρχίας, και η έννοια της πόλης ή της πολιτικής ιδεολογίας δεν υφίστανται, υποστηρίζει ότι η βάση της κοινωνίας σε οργανωτικό – αλλά και ψυχολογικό- επίπεδο είναι ο οίκος, δηλ. η παραδοσιακή οικογενειακή συγκρότηση. Οι ήρωες, επομένως, σε επίπεδο ατόμου ή οικογένειας δεν αντιδρούν για πολιτική δύναμη αλλά για πλούτο και κοινωνική καταξίωση (στο αγγλικό κείμενο status). Ισχυρίζεται λοιπόν ότι το κύριο έργο του Οδυσσέα είναι να διασώσει τη φυσική ενότητα του οίκου του και την τιμή του, καθώς η συμπεριφορά των μνηστήρων συνιστά μεγάλη προσβολή εναντίον ακριβώς αυτού του οίκου. Έτσι εξηγείται και η σχολαστική καθαριότητα της αίθουσας μετά το φόνο των μνηστήρων που προσλαμβάνει διαστάσεις τελετουργικής κάθαρσης. Αυτός είναι και ο λόγος που ο Οδυσσέας δεν σκέφτεται ούτε στιγμή την πρόταση που του γίνεται από τον Ευρύμαχο για αποκατάσταση της περιουσίας του.

Ποια είναι λοιπόν η φοβερή πράξη για την οποία πρέπει να φονευθούν οι μνηστήρες; Σύμφωνα με τον Halverson, η απάντηση δίνεται από το στόμα του Οδυσσέα στους στίχους 36-38 της ραψωδίας χ:

ὦ κύνες, οὐ μ' ἔτ' ἐφάσκεθ' ὑπότροπον οἴκαδ' ἰκέσθαι
δήμου ἄπο Τρώων, ὅτι μοι κατεκείρετε οἶκον,
δμηρῆσιν δὲ γυναιξὶ παρευνάζεσθε βιαίως

(γι' αυτό ρημάζετε στο μεταξύ το βιος μου,
βάνουσα σέρνετε γυναίκες δούλες στο κρεβάτι σας, παντρολογήματα
γυρεύετε, ενόσω ακόμη ζω, με τη δική μου τη γυναίκα).

Στο πρωτότυπο η λέξη της μετάφρασης «βιος» είναι οἶκος και το «βάνουσα» «βιαίως». Η φοβερή πράξη λοιπόν των μνηστήρων είναι η επίθεση στον οίκο του Οδυσσέα και το ίδιο ισχύει και για τις δούλες. Έχουν δείξει απιστία, όχι απλώς στον ίδιο τον Οδυσσέα, αλλά στην ενότητα του οίκου του και γι' αυτό πρέπει να τιμωρηθούν τόσο σκληρά. Αυτό είναι το έγκλημα που έχει διαπραχθεί. Η τιμή του οίκου πρέπει να αποκατασταθεί. Αυτό που στην Ιλιάδα ήταν η τιμή των ατόμων, στην Οδύσσεια είναι η τιμή του οίκου. Και ο Οδυσσέας είναι ο ήρωας του οίκου.

Προσπαθώντας ο Halverson να οριοθετήσει τη σχέση ανάμεσα στον ποιητικό και τον πραγματικό κόσμο δίνει την ακόλουθη εξήγηση: στην ουσία η αντιπαράθεση του οίκου του Οδυσσέα και των μνηστήρων είναι η αντιπαράθεση ανάμεσα στην παλιά και τη νέα γενιά, στην πόλη και την ύπαιθρο και τα αντίστοιχα συστήματα αξιών που εκπροσωπούν. Οι μνηστήρες είναι οι νέοι που περνούν την ώρα τους γλεντώντας, πίνοντας, γελώντας, κάνοντας έρωτα και φλυαρώντας. Το μόνο που τους νοιάζει είναι να περνούν καλά αδιαφορώντας αν αυτό γίνεται εις βάρος κάποιου άλλου και αν με αυτό τον τρόπο καταπατούν τον ιερό θεσμό της φιλοξενίας. Αδιαφορούν για όλες τις αξίες που αντιπροσωπεύει ο οίκος.

Ο όγδοος αιώνας όπου τοποθετείται η σύνθεση της Οδύσσειας ήταν ένας αιώνας σημαντικών μεταβολών, καθώς έγινε η ανάπτυξη του εμπορίου, η απαρχή της πόλης κράτους και η ανάδειξη των κοινωνικών τάξεων. Η σημασία του παραδοσιακού οίκου και της ζωής που εκπροσωπούσε ολοένα και μίκραινε. Ίσως ο

ποιητής της Οδύσσειας, όπως και ο ίδιος ο ήρωάς του, να έβλεπε την Ιθάκη με μια νοσταλγική ματιά, «σαν ένα τελευταίο οχυρό των παλιών αξιών και του παλιού τρόπου ζωής, μιας πιο σταθερής και ειδυλλιακής ζωής κάποιων αγροτικών κοινοτήτων που διοικούνταν από πατρικούς βασιλείς.»

Ο φόνος των γυναικών τότε θα πρέπει να εξηγηθεί μέσα από το ίδιο πρίσμα, την προσβολή του οίκου. Μήπως όμως θα πρέπει να εικάσουμε επιπλέον ότι στον όγδοο αιώνα έχουμε και μια μεγαλύτερη ελευθερία στη συμπεριφορά, κοινωνική και ερωτική, των γυναικών στην οποία αντιτίθεται αυτός ο νοσταλγικός ποιητής ώστε να επιβάλει μια τόσο τρομερή τιμωρία στις δούλες;

Από σημειωτική άποψη θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο φόνος των δουλών είναι το αντιστάθμισμα στο φόνο των μνηστήρων καθώς είναι η γυναικεία πλευρά αυτής της γενιάς, όπως εξάλλου έχει ήδη επισημανθεί ότι οι κακές δούλες συμβολίζουν τη λιγότερο πιστή πλευρά της Πηνελόπης. Έτσι εξηγείται ίσως και ο ατιμωτικός θάνατος δια πνιγμού. Οι δούλες παρομοιάζονται με τσίχλες ή αγριοπερίστερα που μπλέκονται σε βρόχια, ενώ ο Τηλέμαχος και ο Οδυσσεύς στη μνηστηροφονία παρομοιάζονται με «αιγυπιούς» που επιτίθενται εναντίον άλλων αδύναμων πουλιών (Ζαμάρου 15). Από την άλλη, έγινε σαφές ότι στην ομηρική εποχή δεν υπήρχε διαχωρισμός ανάμεσα στην επαγγελματική και ερωτική ζωή όχι μόνο των δουλών αλλά και των ανθρώπων γενικά, καθώς αντιμετωπίζονταν σαν ενιαίες προσωπικότητες. Μόνο έτσι ίσως μπορούμε να καταλάβουμε γιατί αυτό που για μας θα μπορούσε να είναι πταίσμα κρίθηκε ως βαρύτατο κακούργημα που επέσυρε την ποινή του θανάτου, και μάλιστα ενός θανάτου ατιμωτικού δια πνιγμού ο οποίος έπρεπε να διασταλεί από το φόνο των μνηστήρων.

Ποιητικό έργο

Αυτό που δεν θα πρέπει να μας διαφύγει, είναι ότι τα έπη είναι λογοτεχνικά έργα. Σύμφωνα με τους Μαρωνίτη και Πόλκα, δύο είναι οι συντελεστές από τους οποίους επηρεάζεται και εξαρτάται ο ρευστός κόσμος που αναπαριστάνεται στα ομηρικά έπη: οι συμβάσεις του ποιητικού είδους και η σχέση με την ιστορική πραγματικότητα στην οποία έμμεσα αναφέρονται. Ο Όμηρος δεν γράφει ιστορία. Επομένως, όσο κι αν προσπαθούμε να ξεκλειδώσουμε με τη βοήθειά του την πόρτα του παρελθόντος, δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι έχουμε να κάνουμε με έναν πλαστό ποιητικό κόσμο. Ο αρχαίος αιιδός απευθυνόταν σε ένα ακροατήριο το οποίο έπρεπε να τέρψει, να το κάνει να αγωνιά αλλά και να «εκδικείται». Η κορύφωση λοιπόν της εκδίκησης επέβαλλε την παραδειγματική τιμωρία για τις δούλες, και το ίδιο ισχύει και σήμερα για τους σύγχρονους αναγνώστες, ακόμη κι αν ένα μέρος του μοντέρνου εαυτού μας επαναστατεί και νιώθει οίκτο για αυτές τις γυναίκες.

Αυτό ακριβώς το στοιχείο εκμεταλλεύθηκε η διάσημη Καναδή συγγραφέας Μάργκαρετ Άτγουντ. Στο έργο της «Πηνελοπιάδα», όπου η ίδια η Πηνελόπη εξιστορεί τη ζωή της από δική της οπτική γωνία, οι δώδεκα δούλες, νέες και όμορφες κοπέλες, αποτελούν τον χορό ο οποίος τραγουδά άλλοτε χορικό, όπως στην τραγωδία, και άλλοτε παιδικό μοιρολόι, ναυτικό τραγούδι, μπαλάντα, ερωτικό τραγούδι κλπ. Στην εκδοχή της Άτγουντ (2005), η οποία εμφορείται από τις ιδεολογικές διεκδικήσεις των κινημάτων του φεμινισμού και των καταπιεσμένων, οι δούλες πλήρωσαν γιατί γνώριζαν τις ερωτικές σχέσεις της Πηνελόπης με τους μνηστήρες, και για αυτό έπρεπε να θανατωθούν. Αυτή, όσο κι αν φαίνεται μια αυθαίρετη εκδοχή, είναι η επανεγγραφή του μύθου του Οδυσσέα με τους όρους μιας ώριμης δυτικής δημοκρατίας των αρχών του 21ου αιώνα, σύμφωνα με την οποία,

τουλάχιστον σε επίπεδο ρητορικής, οι ταπεινοί πληρώνουν πάντα τα σπασμένα των εξουσιαστών τους.

Βιβλιογραφία

Αλεξιάδης, Σ. (1989) *Εγκληματολογία*, Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Σάκκουλα

Allen, Th. (1963) *Homeri Opera*, Tomus IV, Oxford: Typographeo Clarendoniano

Ατγουντ, Μ. (2005) *Πηνελοπιάδα*, Αθήνα: Ωκεανίδα

Beringer, W. (1982) «'Servile Status' in the Sources for Early Greek History» in *Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 31, H. 1 (1st Qtr., 1982), pp. 13-32

Ζαμάρου, Ει. (1991) *Η σύνταξη της μνηστηροφονίας*, Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου-Μ. Καρδαμίτσα

Halverson, J. (1985) "Social Order in the 'Odyssey' in *Hermes*, 113. Bd., H. 2 (2nd Qtr., 1985), pp. 129-145

Μαρωνίτης, Δ. Ν., 2005, *Επιλεγόμενα στην Ομηρική Οδύσσεια*, Αθήνα: Κέδρος

Ομήρου *Οδύσσεια*, (2006), (μετάφραση Δ. Ν. Μαρωνίτη), Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ

Πανταζίδου, Ι. (χ.χ.) *Λεξικόν Ομηρικόν*, Αθήνα: Εκδοτικός οίκος «Ι. Σιδέρης»

Williams, Bernand (2014) *Αιδώς και Ανάγκη – Ατομική βούληση, πράξη και ευθύνη στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Μαρωνίτης, Δ.Ν. και Πόλκας, Λ (2007) *Αρχαϊκή επική ποίηση*, Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ